

HORASAN TÜRK HALK İNANÇLARI

Yaşar Kalafat

Bu yazı katılmış bulunduğumuz birisi Türkiye’de Diğeri İran’da iki müteakip uluslar arası sempozyum münasebetiyle derlediğimiz bilgilerden oluşmuştur. Tespitlerimiz arasında doğal olarak halk inançları ön plana çıkmıştır. Daha evvel İran’da birisi Kum merkezli ve diğeri Güney Azerbaycan merkezli seyahatlerimiz olmuştur. Bu defa İran Türkmenistan’ı veya Batı Türkistan’da bulunduk.

İran Türkmenleri Türkmen ansiklopedisi hazırlamaktadır. Vermiş olduğumuz Malazgirt Savaşı (Anadurdi Kerim) Tuğrul Bey ve Halifeler Kütüphanesi (Almaz Yazverdiyev) Horasan ve Esderabat’ta Türkmenler (Esatullah Mattufi) Günbet Kenti Tarihi (İbrahim Kettle) Yabku Tarihi (Annadurdi Ünsuri) Sivas Yöresinde Türkmen Halk Şairleri (Doğan Kaya) Türkiye’de Türkmen Kültür Envanteri / Teorik Bibliyografya Denemesi 1995-2005 (Yaşar Kalafat) Anayurttan Anadolu’ya Türkmen Göçleri (Tufan Gündüz) Estarabat ve Türkmen Varlığı (Cemşit Kaimi) Tuğrul’un Dünya Görüşü (H. Alyar) Karakoyunlu Türkmen Devleti (Aras Polat Akayev) Anadolu’da Varsak Türkmenleri (Ahmet Gökbel) X-XI. Asırlarda Orta Asya’da Doğu Selçukluları (Lokman Baymatar) gibi bildiriler bu ansiklopediye girecekler.

Sempozyum programında yer alan C. Türkel, İ. Ünver, A. Atar, A. Taşkın, A. Şamil, M. Uslu, B. M. Gerey, A. B. Soyger, M. Arıkan, H. Kurbanov, M. Şahin, N. Şahin, U. Çaycı, M.N. Sınacı, İ. Yasin, P. Dönmez, Z. Taştan, E. Mehmetova katılmamışlarken sempozyumda ayrıca başka tür gruplarda bildiriler vermiştir. Protokol konuşmaları arasında Türkmen milletvekili Dr. İri’de bir konuşma yapmıştır. Türkmen Sahra Partisi’nden İran parlamentosuna 2 Türkmen milletvekili daha girmiştir. Türkmen ansiklopedisi için biz ayrıca “Ruhmane Türkmenistan ve Türkmenbaşı”,” Halkbilimi İtibariyle Türkmen Milli Kültüründe Devamlılık” isimli evvelce Serhat Kültürü dergisinin Fahretin Kırzoğlu hatıra sayısında yer alan 2 yazımızı, Türk Dünyası Türkmen Halk İnançları Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a , Türk Halk İnançları ve İran Türklüğü isimli 3 kitabımızı armağan ettik. A. Gökbel’in Kıpçak kitabı ile bizim Türkmen Halk İnançları kitabımızın Farsça’ya çevrilerek yayınlanması üzerinde durulmaktadır.

Gülistan tv kanalı birkaç arkadaşımızdan bu arada da bizden mülakat aldı. Daha ziyade İran’a kaçınıcı kez geldiğimiz, neden geldiğimiz, sempozyumun amacı gibi konular üzerinde duruldu. Ayrıca bazı Türkmen yerel gazeteleri ve üniversitenin ayda bir çıkmakta olan dergisine tebliğimizin özetini verdik. TRT İNT’in Kaşkayiler konusunda yapmış olduğu kültür programı burada bir hayli olumlu etki yapmış Esatullah Mattufi Merdani’nin 5000’i bulan kelime derlemesi çalışmasını görüştük. Burada herhangi bir resmi makamdan hiçbir baskı görmedik.

Biz Gürkan sempozyumuna 1. Uluslar arası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu (7-11 Eylül 2005) na katıldıktan sonra iştirak ettik. Burada “Doğu Anadolu Halk Kültürü’nde Kurt” konulu bir bildiri verdik. Kurtla ilgili tespitlerimiz bu sempozyum münasebetiyle de gelişme imkanı buldular. Kars yöresinde varlığı bilinen “Sende kurt büzüyü mü var? Her toplumda kabul görüyorsun sözün insana batmıyor.” sözünün Sivas yöresinde de varlığını öğrendik.

Kurtla ilgili başka halk inançları da derledik. Yasin Kılıç'ın aktardığı tespitinde; bir gün köpek kurda Süleyman peygamber ziyafet veriyormuş biz de gidip nasiplenelim der. Kurt bu teklifi kabul eder. Ziyafet yerine varıldığında köpek Süleyman peygamberin ayaklarını yalar kuyruğunu sallayarak dalkavukluğun her çeşidine başvurur. Bu manzarayı hayretler içerisinde izleyen kurt köpeğe sana yazıklar olsun bir lokma ekmek için bu kadar dalkavukluğa değer mi ben rızkımı Rabbinden isteyeceğim diyerek ziyaret yerini terk eder ve Allah'tan rızkını ister. Bunun üzerine gökten kendisine lavaş ekmeği ve kudret helvası gönderilir. Kurdun bu hareketi bölgede mertliğe örnek olarak gösterilmektedir.

Kudret helvası İslam kaynakları ve Türk halk inançlarında da yer almaktadır. Kurtla köpeğin yaltaklanarak beslenme konusundaki ihtilafı kurdun boynunun neden kalın olduğuna dair anlatılan hikâyelerde de yer almaktadır.

Çıldır yöresindeki bir anlatıya göre ağzı bağlanmışken bağı açılmış kurt belirli bir yerde durur gözlerini gökyüzüne diker e ulur. Uluması bitince gökten kendisine helva ve ekmek yağarmış. (Kaynak kişi: Ali Murat Aktemur, Doğu Beyazıt 9.9.2005)

Mustafa Aksoy'un Sıraç Türkmenleri arasında halk kültürü tespitleri yaparken derlediği bir bilgiye göre; Sıraç Türkmenleri'nden bir fakir kadın çeşmeden su alırken çeşmeye bir kurt gelir ve ağzı ile getirdiği eti orada bırakır gider. Eti alıp yiyen kadın etten hamile kalır. Sıraçlar buradan çoğalırlar. Sıraçlar'ın bugün de bağlı oldukları ocağın adı "Kurt Oğlu Ocağı"dır. Zile'de bugün soyismine kurt, kurtlu, kurdoğlu olan pek çok aile vardır ve kendilerini Kurdoğlu Ocağı'nın varisi bilirler.(Kaynak Kişi: Dr. Mustafa Aksoy, kültür tarihçisi 12.9.2005 Tebriz) Biz daha evvel tespitini yaptığımız bir bilgiye göre at izi, nal yerinin kutsal kabul edildiğini görmüştük. Bu tespitimizi kurt izi ile ilgili aynı mahiyetteki inançlar izlemişti. Bu kere Tahsin Parlak'ın bir tespitine şahit olduk. T. Parlak kitabına pişmiş tuğla parçalarında kurt izlerini almıştı. Korkut Ata Devlet Üniversitesi Uluslararası Korkut Ata Mimarisi İlmi Araştırma Merkezi neşrettiği kitaba bu tespiti almıştır. (Tuğfan'dan Tuğran Denizi'ne Tuğran Denizi'nden Günümüze Aral'ın Sırları) Parlak'ın verdiği bilgiler arasında bu tür kurt izleri İslami inançlı halkın türbe duvarlarına taşındığı hususu da vardır. Topkapı Müzesi'nde Hz. Muhammed'in ayak izlerine ait taşın bulunduğunu biliyoruz. Keza İran'da İmam Rıza'nın ayak izleri olduğuna inanılan "Kadengah"ın ziyaret olduğu da bilinmektedir. Kurt izinin kutsal kabul edilmiş oluşu kurda atfedilen kutsiyetin önemini göstermektedir. Halk inançlarımızda "uğurlu ayak", "kademli olmak" inançları bu inanç sisteminin bir parçasıdır. Kaşkayı Türkleri'nde kurt ile inançları biz evvelce muhtelif vesilelerle yazmıştık. Kaşkayı halk inançlarına dair Esatullah Mendani'den yeni bilgiler derledik. Bu konulara ilerde değineceğiz. Söz inançlarımızda kurt bahsine açılmış iken Kaşkayiler'deki kurt ile ilgili yeni tespitlerimizi aktarmak istiyoruz. Kurt tükü(kurt kılı)na Ezrail tükü(tüyü) denilmektedir. Bu kıl kurdun alınında bulunmaktadır. Kurdu öldürüp o tüyü kılı koparıp evine getiren kimsenin evine ölüm meleğinin girmeyeceği inancı vardır.

Kaşkayı(Kaş+kai) Türeleri'nde kurdun pençesi uşakların(çocukların) nennisine(beşiklerine) asılır. Kurt pençesinin beşikte yatmakta olan çocuğu koruduğuna inanılır.

Kurdu diğer hayvanların avlanılmasında olduğu gibi silahla pusu kurarak veya izleyerek avlamak mümkün değildir. Kurdu avlamak için ondanmış gibi görünmek gerekir. Bunun için avcı "kurt kurt kurt" diye seslenir. Bu beni tanıyan birisi yabancı değil dermiş ve güvenini kazandıktan sonra kurt vurulabilirmiş şeklinde bir inanç vardır. Esatullah

Mendani'ye göre Kaşkayiler Asena taifesindedirler. Kaşkayı Türkleri arasında ismi kurt olan bir Kaşkayı zümresi vardır. İran Türkmenleri'nde ve Kaşkayı Türkleri'nde kurt ağzı bağlama inanç ve uygulaması yaşamaktadır. Kaşkayı Türkleri'nde ihlâs, kulabbinrasi, kulabbinfelak sureleri okunur ve her okunuşta çakı bıçağına üflenir. Çakının ağzı bağlanır (çakı bıçağı kapatılır.) “Bu bıçak ile birlikte kurun da ağzı bağlandı.” denilir.

Kurban S. Badahşan'dan alınan bilgi de İran Türkmenleri kurdun ağzını bağlamak için bildiği duaları okur, bıçağına üfler ve bu bıçağı toprağına saplarlar. Böylece kırdan kalmış koyun, eşek ve diğer evcil hayvanlar korunmuş olur. Kurt onlara zarar verememiş olur. Ayrıca İran Türkmenleri'nden “kurdu anarsan kurtla karşılaşırın” inancı vardır.

Kurt izinin kutsallığı Ergenekon Destanının'daki izi takip edilerek kurtuluşu sağlayan bozkurtu düşündürüyor. Kurdun mertçe savaşarak alt edilemeyeceği inancı da bize ilginç gelmiştir. Kurt taifesi veya boyuna biz diğer Türk kesimlerinin iç yapılanmalarında da rastlamıştık. Kurt ağzı bağlanırken toprak kültürü ile bağlantı kurulması da bizim için yeni sayılır. Kurdu anarsan kurtla karşılaşırın inancının izahı bize göre, çekinilen veya yarım umulan güçlerin anılması ile onların gelebilecekleri inancıyla yapılabilir.”Yetiş ya pir!” “İyi sıhhatte olsunlar” gibi...

Doğan Kaya, kurt konusu konuşulurken Köroğlu'ndan bazı parçalar okudu;

“Osmanlı koşumu gelir kurt gibi
Kaç get Acemoğlu kalma bu yolda
Başır gider yurdun kalar pul”

X

“Olan Acemoğlu kaçmaz bu yerden
Başı gider yurdu kalar kanlı kurt gibi”

Bu arada edindiğimiz bilgiye göre Celal Aydın Köroğlu'nun Bektaşî kolu varyantını bulmuştur. Bu konuda Eli Şamil Temmuz ayındaki Erzurum Sempozyumu'nda verdiği bilgide açıklama yapmıştı.

Bu seyahat münasebetiyle Emel Esin hocamızın “Türk Kozmolojisine Giriş” ve “Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler” isimli yeni kitaplarını edindik. Bu iki eserde de kurt içerikli bilgiler vardı. Temininde yardımcı olan Mustafa Aksoy dostuma teşekkür ediyorum.

Diğer taraftan İran'ın Türkmen şehirlerinden Gumbetikavus'deki devlet müzesinde bölgede yapılmış arkeoloji araştırmalarından çıkarılmış mağdenden kurt heykelciğı vardır. Ahmet Böğbel hocanın “İnanç Tarihi Açısından Sivas” isimli kitabı ise Anadolu inanç tarihi çalışmaları itibariyle nefis bir metodoloji formatı niteliğindedir. Bu kitap da ilgililere teslim edildi.

Sivas ve Kayseri yöresinde söylenen bir darbu meseli de Doğan Kaya hocamızdan öğrendik. Buna göre “Kurt, ulusundan gördüğünü işler.” Kurt, kurtvari yaşam tarzını büyüklerinden öğrendiğini yaparak meydana getirir. “İlk ile alamete kurt ile kıyamete” sözü

Doğu Anadolu Türk halk kültüründe de yaşamaktadır. Kıyamet ile kurdu bir arada müteala eden bizim başka tespitlerimiz de olmuştur.

İran ve Türkiye’de kurtla ilgili söylenene bir söze göre “Burada öyle kış olur ki kurt dünyayı götürür.” Bununla ortamın amansızlığı anlatılır. Azerbaycan’daki kurtla ilgili bir sözde de “Adam var ki diyerler kurt kimidir(gibidir) doymur.”

Bize hediye edilen kitaplar arasında “Beşikten Mezara Kırgız Türkleri’nde Gelenek ve İnanışlar” isimli kitap da vardı. Kemal Polat bu çalışmasına Kırgız Türk halk inançlarını ayrıntılı olarak incelerken Türk halk inançları çalışmalarına yeni katkılarda da bulunmuştur.

İran Türkmenistanı’nda; Türkmenistan Tarihi 2,3. ciltleri, Taganderdi-Tagu-Purmant’ın Şordantapuldu-Goşgular, Gumbetikavus 2004 isimli eseri, Atalar Sözü isimli eserler Kurban Suhhat Şifai Türkmen edebiyatı, Farsça-Türkmence yazı kuralları, Hadi Harmani’nin Bazı Mandegan isimli eseri Maşat Gulu Guzel, Atalar Nakalı isimli çalışması Gülistan-Deryekinigah isimli doküman armağan edildi. İran Türkmenistan’ında Türkmenlerin kitap bastırma imkanı var. Ayrıca Aşkaabat’ta eski harflerle Türkmence basım da yapılabilmektedir.

Başkanlığını Araz Muhammen Sarlı’nın yaptığı Mahdumgulu Enstitüsü’nün bugüne kadar 300 civarında yayını olmuş ve 5 yıldan beri faaliyet göstermektedir. Dini litaretür de iletmek istemektedirler. Hazırlanmakta olan Türkmen ansiklopedisi tarih, dil, din, edebiyat, folklor, coğrafya bölümlerinden oluşacak veya bu konularda bilgiler içerecektir.

Araz Mehmet diğer adıyla Siğrus Babeyağni şuurlu bir kültür milleiyetçisidir. Daimi adresi Gumbet-Gülistan fakat Gürkan’da çalışmaktadır. Azerbaycan Türkiye ve Türkmenistan gibi İran dışı Türklerle ve İran’daki yerel Türkmen şuurlanmasının dışında kalan Halaç, Kaşkayi, Kaçar, Avşar gibi Türk kesimlerle milli, teknik teması kuran genç bir akademisyendir. Türkmen ansiklopedisinin faal elemanlarından aynı zamanda Mahtumgulu Araştırma ve Yayınevinin idarecilerinden Türkmenler’in çıkarmakta oldukları yaprak dergisinin yöneticilerindedir. Sempozyumun düzenlenme fikri büyük ölçüde kendisine aittir. Türkiye’den beklentileri arasında yayın gönderilmesi İran Türkmenleri’nin de Türkiye’deki sempozyum türü faaliyetlere davet edilmeleri, İran Türkmen bölgesinden gençlere de Türkiye’nin üniversite eğitimi kontenjanından pay ayrılması gibi hususlar vardır.

İran Türkleri’nin üzerindeki kimliğini yaşama baskısı 4-5 yıldır kısmen kaldırılmış bir takım kültürel etkinlikler gösterebiliyorlar. Fars alfabesinin dışında yeni bir alfabe oluşturmuşlar. Bu alfabe daha ziyade Türkiye ve Türkmenistan alfabeleri ile paralellik arz ediyor. Fars alfabesi doğal olarak kullanılırken 34 harfli bu alfabe ile de 2 yıldır yayın yapmaya çalışıyorlar. Yüksek tahsil yapma imkanları var. Her türlü vatandaşlık haklarını kullanabiliyorlar. Ancak Türkmen kimliği ile değil parlamentoya girmiş bulunan Türkmen Sahra partisi’nden 3 Türkmen milletvekili Türkmen kimliklerini resmen kullanamıyorlar. Kültürel etkinlik gösterirlerken prensip olarak siyaset yapmayı aralarında yasaklamışlar. Gülistan’ın Gürkan , Kumbetikavus bölgesinde 1 milyon ve Horasan’ın Meşet bölgelerinde 1.5 milyon olmak üzere İran’da toplam 2.5 milyon Türkmen bulunduğu ifade edilmektedir. Türkmenlere sağlanan bu demokratik serbestliğin İran’da muhtemel bir Sünni direncini kırmaya muatıf olduğu ifade edilmektedir. İran halkının %20sinin Sünni olduğu bu kesimi bir kısım Araplar Belüçler, büyük çoğunluğu ile Kürtler ve Türkmenler oluşturmaktadır. Bir diğer iddia ise Türkmenlere gösterilen bu serbestliğin sebebi İran Türkçü potansiyeli Türkmen-Azeri olarak bölmektir. İran’da Sünni inançlılık ortak paydasında muhalefet

oluşturmak oldukça zordur. Zira Sünni kesimin etnik farklılıkları, dil ayrılıkları ve coğrafi yerleşim bölgeleri tamamen farklıdır. Türkmenler'e sağlanan bu avantajın İran Türkmenistan dostluğunun devamlılığını sağlamaya muhatf olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Zira Türkmenler Türkmenistan sınırından Hazar Denizi'ne kadar olan bölgede yaşamaktadırlar. Gülistan ve Horasan gibi eyaletlerin halkı tamamen Türkmen olan şehirleri de vardır. Türkmenler bu bölgeyi Selçuklular dönemi evveli itibariyle yurt tutmuşlar sonradan yerleşme değillerdir. Ekonomik durumları ise İran ekonomik hayat ortalamasının altında değildir.

Türkmenler Türkiye'den kültür alanında destek bekliyorlar."TİKA'nın 10.000 öğrenci projesinden Türkmenlere ayrı kontenjan ayrılınsın." Diyorlar. Türkiye'de yapılan sempozyum gibi faaliyetlere davet edilmek master ve doktoralarını Türkiye'de yapabilmek ve her alanda özellikle Türklük bilimi içerikli yayın gönderilmesini istiyorlar.

Türkmen Ansiklopedisi araştırma merkezi ve Mahdumkulu Araştırmaları Kurumu Türkmen işadamlarından da destek görmektedir. Daimi yayın organları olan Yaprak 19-20 sayı çıkmış olup yayın hayatına devam etmektedir. Katıldığımız sempozyuma Türkmenistan'dan da Maşat Gulu Guzel ve kızı olmak üzere iki Türkolog katılmıştı. Diğer katılımcılardan bir tarihçi vardı. Azerbaycan'dan katılması beklenen 10 Türkologa son anda vize verilmediği için İran'a giremedikleri açıklandı.

Yaprak Dergisi İran Türkmen kültürünü araştırarak kimseler için bir hazinedir. Sayılarından birisini Türkmen musikisi ve musikîşinaslarına ayırmıştır. Aktüel kültürel konular, tarihi, edebi, felsefi ve sair konularda yapılmış araştırmalara yer vermektedir. Mahdum gulu ve diğer Türkmen fikir ve sanat adamlarına dair her sayısında bilgi bulmak mümkündür. Kitap tanıtımları yapılmakta ve Türkmenistan Türkmenleri'nden hiç farklılık göstermeyen halk kültürü içerikli konulara da yer vermektedir. Ayrıca Puragu isimli bir yayını vardır. Bunun alanı hemen hemen aynıdır. Sahibi ve müdürü Araz Muhammed Sarlı baş dedektörlüğünü ise İdi Hammuda Niyazi yapmaktadır. A.M. Sarlı yükün ağırlığını omuzlayanların başında geliyor.

Mahdumgulu derneği her Çarşamba günü toplantı yapıp meselelerini tartışmaktadır. Bir dönem yönetimden baskı gördüklerini fakat şimdi bunları aştıklarını ifade ediyorlar. Ancak sorunları bitmemiş. İran Türkmenliği konusunda lisansüstü çalışmalarını yapılamadığını böylece birçok gerçeğin siyasi amaçlı tutumlarla oldu bittiye getirilip yok sayıldığını ifade ediyorlar. Mesela Kaşkayı tarihinin Safavi döneminden evvelki safhasının yok sayılması Kaşkayı adının geçmişinin araştırılmaması Kaşkayileri üzüyor. Bu tür uygulamaları Türk zümrelerin Farslaşmalarının kolaylaştırdığını kanaatini taşıyorlar.

Araştırmalarda ortak akademik kariyer doktora seviyesindedir. Doktoralarının yaş ortalaması ise 60 civarındadır. Milli kimlik konusunda adeta kendilerini yeni keşfediyorlar. "Kültürümüzün öğrencisiyiz yeni yeni öğreniyoruz." Diyorlar. Kültürel kimliğin önemini savunan yeni sevdalılar yeni dava adamı adayları çıkmaya başlamış. Bu sempozyumda Azeri-Türkmen kültürel kimlik farklılığı iddiasını giderecek gelişmeler oldu. Sempozyumun sonunda otelde yapılan yakından tanışma toplantısını Tövhit Melikzade düşündü ve yönetti. İyi de oldu. Katılımcılar kısaca kendilerini tanıtırırken yaptıkları çalışmalar ve ileriye yönelik tasarımlarını anlattılar.

Biz yaptığımız konuşmada İran-Türk halk kültürü çalışmalarının İran Türklüğü'nün ortak kimliğinin belirlenip korunması açısından ne denli önemli olduğunu halk kültürü köprüsünün İran Türklüğü ile dünya Türklüğü'nün kültürel zeminde birleştiğini belirttik. Batı

Türklüğü içerisinde açılmış tarihi mezhep farklılığı gediğinin günümüzde büyük ölçüde kapatılmış olduğunun gelinen bu noktanın kültürel kimlik bütünlüğü itibariyle çok önemli olduğunun bu şuurla Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi gibi Türk devletleri tarihlerinin yeniden yazılmaları gerektiğinin F. Sümer, O. Turan, Köymen , A. Taneri, İ. Kafesoğlu, A. Sevim benzeri Selçuklu tarihçilerinin eserlerinin Mahdumgulu Araştırma Merkezi'ne kazandırılması gerektiği gibi hususları üzerinde durduk. Aynı gün oturma başkanlığı yaparken Tövfik Melikzade'den Türkmen Türk ihtilafı konulu bir soru almıştık. Yaptığımız açıklamada Türkmenliğin Oğuzlukla eş anlamda olduğunu Batı Türklüğü'nün %80'i ile Türkmen Türklüğü'nden meydana geldiğini Türklüğün sadece Türkmenlerden ibaret olmadığını Kırgızlar, Kazaklar, Tatarlar'ın da Türk olduklarını ve fakat Türkmen olmadıklarını Türkmenliğin zamanla Azeri Türklüğü gibi isimler de türettiğini Türkmenliğin genel anlamdaki karşılığının yanı sıra özel anlamda yerel isimler de aldığını Anadolu'da Tahtacılar'ın, Sınaslar'ın, Manavlar'ın buna misal teşkil ettiğini söyledik.

Tövhid Melikzade İran Türklüğü'nün kuzeyi ve güneyinde İran yönetimince farklı stratejiler uygulayarak İran Türklüğü'ndeki bütünlüğü sarsmayı amaçlıyor. Azerbaycan Türkleri'nin Fars oldukları iddiasından yola çıkarak Azeri kimliğini Fars halka Moğolların Türkçe'yi öğretmesi ile meydana geldiğini ileri sürdükleri, Prototürk dönemden başlanılarak İran Türklüğü'nün ortak tarihi geçmişini anlatılmaktadır dedi.

Ermenistan-İran ilişkileri münasebetiyle ilgili dinlediğimiz bir değerlendirmede İran'ın Ermenistan ile ilgili ilişkilerine özel önem verme sebebinin, ABD-Ermenistan ilişkilerinden kaynaklandığını, ABD'nin İran'a kuzeyden girme ihtimaline karşı İran'ın bu kapıyı Ermenistan dostluğunu güçlü tutarak kapalı tutmayı amaçladığı belirtiliyordu.

Gürkan'a indığımız 10 Eylül 2005 tarihinde gece Türkmen ansiklopedisi hazırlama merkezine gittik. Burası içerisinde kütüphanesi, matbaası ve idari bölümü olan bir bina idi. Mensupları mütevazı imkanlar içerisinde heyecanla çalışıyorlardı. Üst kattaki evde yönetim kurulu üyelerinden birisi oturuyordu. Buradaki toplantıda yönetim kurulu üyeleri ile tanıştık. İlgili metinlerimiz o gece incelendi ve böylece sempozyum programı belirlendi. Yönetim kurulu üyeleri ve yazarlar sahalarında güçlü insanlardı. İmkan sağlanması halinde bu kadro İran kültürüne Türkmen alanında büyük hizmetler verebilir.

Sempozyum konuşmaları besmele ile başlatılıyordu. Ben de bu kurala içtenlikle uydum. İran İstiklal Marşı'ndan evvel kürsüden Kuran'ı Kerim okundu. Salonun üst orta tavanın Türkmen kilim motifi ışıklandırılmıştı. Türkmence bildiriler de verilebiliyordu. Türkmenistan'dan katılan uzmanlar konuşmalarında Türkmenbaşına övgüler yağdırdılar. Esedullah Mendani Kaşkayiler konulu bildirisinde bir Türk kültür milliyetçisi kimliği sergiliyordu. Bir Türkmen halk ozanı sahnede saz çalıp Türkmence bir parça okudu. Sempozyum binasının önünde Fahrettin Gurgani'nin heykeli vardı. Türkmen tarihi şahsiyetlerinin heykellerine müsaade edilmediği söylenilmesine rağmen biz Mahdumgulu'nun ve Şehriyar'ın heykellerine de rastladık.

İran'da gayrimüslimler azınlık kabul edilmiş ve bunlara inanç güvencesi verilmiştir. Hristiyanlar, Museviler ve Zerdüştler bu kapsamdadır. İran bunların dışında azınlık kabul etmemektedir. İran'da Türk etnik kesimleri arasında Türklüğe mensubiyet duygusu ve şuuru itibariyle bir birlik olmadığı gibi fert bazında da etnik kimliğine sahip çıkma bakımından bir bilinçlilik yeteri kadar yoktur. Aralarında tartışırken Türkçe konuşan Azeri hanımlar toplum içerisine konuşurlarken veya resmi görevlilerinin bulunabileceği ortamlarda Farsça konuşmayı yeğliyorlar. Mensubiyet şuuru itibariyle İran etnisitesindeki en gelişmiş kesim

İran Kürtleridir. 15 yıl kadar evvel Irak Kürtçü hareketinin feodal yapı arzeden kısmını Barzani ve ideolojik muhtevalı kısmını ise Talabani temsil ederken İran'daki Kürtçü hareket daha feodal karakterli ve Kasım Loo Kürtçü çizgisi teorisyensiz olarak bilinirdi. Bizim gözlediğimiz İran Kürtçüleri Irak'taki Kürt yapılanmayı alkışlayarak takip etmektedirler. Türkiye'deki PKK'nın faaliyetleri örnek hareket olarak alınıyor. İran Kürtlerine göre dünyanın hiçbir yerinde Kürtlere hakları verilmemiştir. Ulusal baskı artması haline İran Kürtlerinin de dağa çıkma hakları vardır. Bu arada yoğun dezenformasyon, beyin yıkama ve tek yönlü propaganda yapılmaktadır. Türkiye'de ilk defa Turgut Özal'ın Kürtlerden yana tavır koyduğu ve onun da bu tutumundan sonra 3.5 ay içerisinde işinin bitirildiği propagandası hayret edilecek şekilde taraftar bulmuştur. Eylül ayının başında PKK'nın İran'da partileşme girişimleri İran devleti tarafından sert tepkilerle karşılanmış birkaç köy birkaç gün devamlı topa tutulmuştur.

İran Türk kimliğinin bütünlüğünün sağlanması ve korunması adına yapılacak bir çalışma alanı da musikidir. Bize yapılan açıklama da Azerbaycan halk ezgileri derlenilip batı enstrümanları da katılarak Amerika'da Farsça pop müziği yapıp İran müziği adına klipler hazırlanmaktadır. Etnomüzikologlarımıza bu alanda büyük görevler düşmektedir.

İran'da çeşitli çevrelerle görüştük Erdebil'de üniversite çevresindeki Türkçü birkaç teorisyenle istememize rağmen tanışamadık. Erdebil'e sinmiş bir Safevi Şiesi folklorik İslamı'nı gözlemek mümkün. Safevi Şiası'nın İmamet Şia'sı veya İran İslam devrimi İslam algılayışına yenik düştüğünü bir kenara turistik bir olgu olarak itildiğini görmek zor değil. Bu gelişmeye Safeveliliğin Türklüğün bir boyutu olarak görülmesinin de etkisi var. Bütün bunlara rağmen İran Türklüğünün kırsal kesiminde ciddi bir sözlü kültür, halk kültürü birikimi var. Bu birikim İranlılık çerçevesi içerisinde İran Türklüğünün Farslığa karşı insiyatif sahibi olmasını sağlayabilir.

Biz Erdebil'de güzel bir etnografya müzesi gezdik. Burası geçmişte tarihi bir hamammış. Fon müziği olarak yanık bir ney çalıyordu. Akustik de müsait olunca dinlenmesine doyumuyor.

İran'da İranlılıktan hareketle Türklüğü mağdur eden ve Farslık lehine gelişen iç politikayı, İran ve yakın çevresi halk kültüründen hareketle ters çevirmek İranlılığı Türklüğün lehine döndürmek mümkündür. Böylece İran'da Türk analar Farslık için oğul doğurmuş olmayacaktır.

İran Türkmenistan'daki kültürel şuurlanmayı Türkmenlerin Sünni inançlı oluşu ve yapılanmanın bir sonucu olarak Şii idare yapılanmasından ciddi baskı gördüğü baskının ise azınlık psikolojisinin bir sonucu olarak şuurlu örgütlenmenin doğurduğu şekilde izah eden arkadaşlar da dinledik.

İran'da görülmeye yüz tutan bu halklara demokratik davranışı İran yönetimin bir stratejisi olarak değerlendirenler de var. İran bu serbestliği sık sık tanımakta ancak devamlılık arzetmesine fırsat vermemekte etnisite ve azınlıklardaki serbesti kriz noktasına gelince tavır koymakta tedbir almaktadır. İran Türkmen bölgesinden ve İran Azerbaycan'ında sert uygulamalar yaşanmıştır.

İran'ın Türk veya diğer etnisiteye karşı hoşgörü gösterir gibi davranmasının sebeplerinin birisi de dolaylı ortaklık stratejisi ile izah edilmektedir. İran'da rejim muhalifi

olarak ; Şah yanlılar, solcular, halkın mücahitleri ve benzerlerinin olduğu düşünülünce Tahran'ın sürekli olarak gayri Fars unsurları karşısına alması beklenemezdi.

Etnisite ile olan ilişkisi itibariyle İran-Fars yönetimini irdeleyen teorisyenler Kürt konusunda Tahran'ın strateji değiştirdiğini söylemektedirler. İran Bölge ülkeleri ile ilişkileri itibariyle Kürt kozunun olmasını istiyor ve Kürt örgütlenmeye destek sağlıyordu. Süper güç bölgeye gelince ve Kürt konusunda insiyatifi eline geçirince İran örgütleyip silahlandırdığı PEJEK'i imha etmek zorunda kaldı görüşündedirler.

Biz bağımsız devletini oluşturmamış Türklerin birlikte yaşadıkları halklara mubere olmalarına karşıyız. Bu prensibimiz Türklerin hakim oldukları yani devletin kurucu unsuru oldukları haller için de geçerlidir. Bize göre halklar kültürel kimliklerini yaşayabilmelidirler. İçinde yaşadıkları devletin hakim güçleri ile ihtilafa düşmek istemeleri ayrı bir şeydir ve o husus o halkın bizzat kendisini ilgilendirir. Biz demokratik zeminde halkların kültürel kimliklerine karşılıklı saygıdan yanayız. Bu hal onları birlikte anti-emperyalist güçlerini arttıracaktır.

Kumbetikavus şehri Türkmen kültürü itibariyle daha ağırlıklı bir şehirdir. Burada Azadi üniversitesi var. UNESCO'nun koruma altına aldığı Kümbet 55 metre olup dünyanın en yüksek Kümbetidir. Ayrıca 15 metresi de yer altında devam etmektedir. Çapı içten 9.60 metre dıştan ise 18 metredir. 5 metre açığındaki bir noktada durularak sesin yankısı takip edilebiliyor. Bize yapılan izaha göre ölen kimsenin ruhunun bir müddet havada kalması onun cennete gitmesini sağlar. Bu itibarla ruhun burada definden evvel bir müddet havada kalması amaçlanmaktadır.

Kümbetin iklimi daha mutedil burası Gürkan'a 100 Hazar Denizi'ne 125 ve Türkmenistan sınırına ise 80 km mesafededir.

İran'da Türkler arasında kimlik yitirimi Türk boylarının ezeli topraklarından ayrılmalarıyla başlamış. Kaçarlar İran Türkmenistanı'ndan Horasan-Gülistan eyaletlerinden Gürkan-Kümbetikavus'tan göçünce İran geneline dağılmış ve Farslaşmışlardır. İrandaki Türk zumrelerin arasında yaşanmış kavgalardan Fars asimilasyon politikası şuurlu bir biçimde yararlanmış. Milli birliklerini koruyabilmiş Türk kesimleri kırsal kesimde olanlar olmuştur. Büyük şehirlerde Farslılaşmanın önüne geçilememektedir. 12-13 milyonluk Tahran'da 6-7 milyon Türk'ün Farslaştığı ifade edilmektedir. Türk aydınlar Tebris'te Farslaşmanın önüne geçilemezken Tahran'da Türk kültürel kimliğinin muhafazasını ummak hayaldir demektirler. Yakın geçmişte Azerbaycan eyaletine uygulanan ekonomik baskı oradan halkı göçe zorlamış ve bu hal Farslılaştırılarak asimile etmeyi kolaylaştırmıştır. Kaşkayilerin asimilasyonları ise yarı göçebe yaşamlarına son verilerek onların yerleşik hayata geçmelerinin sağlanması ile olmuştur. İran'da her 5-10 yılda bir Türk kesimi Farslılık içerisinde eriyip gitmektedir. 10 yıla kalmaz Halaçlar da tarihe karışırlar. İran'da Fars yönetimi derin devletin felsefesini çok sağlam oluştururken Şii Caferi İslam algılayışından ciddi güç almış buna İran İslam devletinin inşası anlayışı da katkıda bulunmuştur. En önemlisi bu devlet felsefesinin oluşmasına İran Türklüğü doğal olarak destek sağlamış ancak uygulamada Fars kesim pramitin tepesinde insiyatif sahibi olmuştur.

Gürkan'dan Tebris'e gelirken Erdebil'e geçtik. Buraya yol Bostanağbat'tan ayrılıyordu. Yaklaşık 600 km yol katederek gidip geldik. Sorap şehrinde güvercinlerin iki ayrı parkta heykellerini gördük. Bu havalinin insan dokusu tamamen Türk-Türkmandir. Güvercin şehitliğin ak-pak ruhların temsilcisi olarak kabul ediliyor. Yolda Şah Abbas'ın yaptırmış

olduğu bir kervensarayı gezdik. İfadeye göre 999 kervansaray yaptıran Şah Abbas'a "Neden 1000 değil?" diye sormuşlar. O da "1000 basit bir ifade olur. 999 hürmetli." demiş.

Türkmen halk kıyafetleri bilhassa bayanlarda Farslar'ınkinden çok farklı. Türkmenler'in bayan giysileri şal ağırlıklı Farslar çadır(çarşaf) örtünüyorlar. Bu durum Kemalkasin'de daha bariz. Okullarda ve resmi mahalli giysiye karşı bir baskı var. Biz camiye kadınların şal ile değil de çarşafı girmelerini öğütleyen afişler resimledik.

Erdebil'de Şeyh Safuuddin Türbesi ve müzesini gezdik. Restore ediliyordu. İran'da Şii-Caferi şuur Şah İsmail-Şeyh Safuuddin'e mensubiyet şuurundan 10 kat daha güçlü. Burada Şah İsmail'in ve babası Şeyh Safuuddin'in türbesi de var. İki rekat namaz kılmak istedik. Mescit kısmı restore edilen kısımda olmadı. Camiini bulamadık. Adeta Şah İsmail'in itibari Azerbaycan'da daha fazla. Türbede Hz. Ali'nin aile halkını temsil eden açık elin taş a yansımasını resimledik.

Seyahatimizde Halaç Türkleri müzesinde de durmaya çalıştık. XVI. Türk Tarih Kurumu'na götüreceğimiz bildirimde Halaç halk kültürünün tarihi seyrini ele alacağımızdan bazı tespitler yapmaya çalıştık. Gürbulak'a girildikten sonra 70-80 kilometre sonra Halaç bölgesinden geçiliyor. Buradaki iki Halaç köyünden içerisinden yol geçen köyün halkı Azeri Türkü ve 70-80 hanelik bir köy. Bu köyün halkı Şii-Caferi inançlı Müslümanlardan oluşuyor. Hemen bitişiğinde yolun iç tarafındaki Halaç köyünde halk Kürtçe konuşuyor ve bunlar Sünni Hanefi İslam mezheplerine mensuplar. Aralarında kız alıp verme türünden ilişkiler vardır. İran'ın sair yerlerinde Türk Halaçlardan bir hayli varken Kürtçe konuşan ve Sünni-Hanefi inançlı yegane Halaç köyü bu köydür. Biz İran Türklüğü Jeokültürel Boyut isimli kitabımızda Halaç köylerinin halk inançlarını literatürden takip ederek aktarmıştık. Bu defa inceleme imkanı bulamamış olsak da görme imkanı bulduk. Düz arazide hayvancılık ve ziraat yapılan köylerdi bunlar.

Save Türkleri Tahran'ın batısında ve kuzey batı bölümünden miktarları 500 bin civarında. Bu bölgedeki Save ve kimi Türkler Şii inançlı Müslüman Türklerdir. Hemen hemen %100 Farslaşmışlardır. Hamedan Türkleri 1.5 milyon kadarken şehir merkezinde yaşayanlar tamamen Farslaşmıştır. Kırsal kesimlerde halk anadili Türkçe'yi kullanır. Şii İslam'a mensupturlar. İran'ın Sünni inançlı Türkleri sadece Türkmenlerdir. Hazer Türkleri köylerde Şii inançlı Müslümanlardan oluşmuştur. Kimlik şuru olmayan İran Türk kesimleri arasında Halaç Türkleri de önemli yer tutmaktadır. Halaç Türklerinin de diğer Türk kesimlerle mensubiyet dayanışması yok. Daha ziyade Kum ve SAve bölgesinde yaşamaktadırlar. Save bölgesinde Farslaşan 50 bin türk nokta hedef olara tespit edilebiliyor. En önemlisi Farslaşmaya karşı etno-sosyal yapıdan fikir üretecek ideolog, teknisyen ve stratejik yok.

İran'da Şii inançlı Müslüman Kürtler devletle beraber hareket etmektedirler. İstanbul'dan sonra dünyanın en büyük Türk şehri olan 12-13 milyonluk şehirde 7 milyon Türk kültürel hayat itibariyle soluk alamamakta erimektedir. Gürkan'da yapılan kurultayın isminde Türkmen değil de Türk olsa idi faaliyet izni alamazdı. Resmi ideolojiyi Türklere Türkçe'yi sonradan öğrenmiş Farslar veya Moğollar gözü ile bakmaktadırlar. Okullarda Türkçe eğitim yok. Kürtler de Farslaşma karşısında kimliklerinde direnme şuru daha fazladır.

Türkmenlerin Horasan bölgesindekiler Şii inançlı oldukları için resmi ideolojiyi ile ihtilafları bu noktada yok. Gülistan bölgesindeki Türkmenler Sünni inançlı olduklarından Tahran yönetimi ile ilişkilerde limonilik yaşayabiliyor.

Türkmenlerin kesimde şuurculuk daha ziyade üniversite gençliğinde Tebris'te, Urmiye'de, Zencan'da, Erdebil'de gözlenebiliyor.

Haydarbaba'dan yakından tanıdığımız Karaçimen caddesi gibi birçok yerin içinden veya yakınından geçtik. Bu bölgede de Halaçlar yaşıyor ve yöre El Halaç olarak biliniyor. Burada 10.000 kadar Halaç Türkü köylerde 2.000 kadar da şehir merkezinde yaşamaktadır. Halaçlar konusunda Ali Kevreli'nin "İran Türkleri Mecmuası"nda Dr. Rıza Heyet'in İran Türkleri kitabında, Dr. Zöhrabi'nin Şair Selimhanlı/TEbris 2003) eserinde bilgi olduğu ifade edildi.

Gürkan kuzey batısında Gürkan'a yakın bir Kayı köyü var. 100 haneli bu köyün halkı kendisini Kayı Türkü olarak biliyor. Yekekaz isimli bu köye 1 saatte gidilebiliyor. Yakın olsa idi biz gitmeyi düşünmüştük.

Gürkan pazar yerinde dolaşırken kutsal kabul edilen bir mekana rastladık. Burada Şii-Caferi inanç içerikli İslami posterler satılıyordu. Muslukların bir kısmından erkekler bir kısmından da kadınlar su içiyordu. Musluklara zincirle bağlanmış toplu halde kilitler vardı. Burası Hz. Ebulbez'in makamı idi. Çok güzel biri suyu vardı. Biz de su içip fatiha okuduk ve bu mekanı resimledik. Burayı görünce Makedonya'daki türbeye kilitleri, Mezar-ı Şerif'teki türbeye açılan kilitleri Türkiye'deki akarsuya atılan kilitleri hatırladım. Hepsini bağlanmış bahtların kısmetlerin açılması inancı ile yapılıyordu.

İran'da Şii-Caferi bölgede bu inanç doğal olarak folklorik İslam'a da yansımıştır. Biz bu gerçeği "Vatam İran Turan ve Caferi İnançları" isimli çalışmamızda da belirtmiştik. Bostanhama'da seyir halindeki bir şoför kaza yapmış bir meslektaşını görünce biraz ağırlar. Sadaka niyetine cebinden birkaç kuruş çıkarır başının etrafında 3 defa dolandırır ve ilk fırsatta bir fakire verilecektir. Başına dolandırırken "Başıma dolanım ya İmam Rıza'yı Garip" der. Neden İmam Rıza ve neden garip diye sorulunca verilen cevap da;

"Seher seher at oynatan meydandı
Muhammed şehrinde dökülen kandı
Evvel ki imamın şehidi Merdan elidir."

denilir.

Azeri Türk halk inançlarında "godi-godi" uygulaması ise "çömçe gelin" uygulaması arasında farklı mesajlar olduğuna dair tespitlerimiz oldu. Adeta "çömçe gelin" yağmurun yağması ve "gobi-gobi" çok yağın yağmurun durması anlamında uygulanıyor. Gobi Gobi'de;

Gobi Gobi
Gün buralara
Gölge dağlara
Günüm gelip su içmeye
Mavi donun değişmeye
Judi geler ha
Judi geler ha

Godu-Godu Gök Tanrı'nın yeryüzünde görevlendirdiği kimse, ruh, gücü iyedir. Sümerler yer Tanrısız gücüne veya Tanrısınca Goda derlerdi. Çeçenistan'da "Gud ermez." Diye bilinen dağlar vardır. Bunlar Tanrı dağları olarak da geçer. Bölgenin eski inanç

sisteminde en(=gök, göğün ruhu), ki(=yer, yerin ruhu) en-ki=yerin ve göğün ruhu olarak bilinir. Şamanizm’de akşam karanlığının bastırma saatinde şaman da korku yaşar bu saatten çekinir, ürperir.(Kaynak kişi Cemal Ayrımı)

Anadolu’da akşam azenının okunma saatinde anneler dışarıda oynamakta olan çocuklarına “girin içeri yer-gök mühürlendi” derler. Bu saatten sonra defin yapılmaz, dışarıya sıcak su dökülmez. Kırkı çıkmamış çocuğun çamaşırı asılmaz. Kars yöresinde bu saate “göğün eşine kavuşma saati” denir.

Makü’den başlayıp Tebris, Tahran, Gürkan, Kümbetikavus, Bostanabat, Erdebil, Tahran, Tebris ve Makü güzergahı ile tamamlanan 6-7 günlük karayolculuğu yaptığımız seyahatte halk inançları da derledik. Bu derlemede Azerbaycan Türkleri’ne ait bilgileri Cemal Ayrımı Kaşkayı Türklerine ait bilgileri Esatullah Matufi, İran Türkmenistan’ı Türkmenleri’ne ait bilgileri Gurban Sehhet Bedahşani’den aldık.

Kaşkayı ve Azeri Türkleri’nde bir çocuk dünyaya gelince yeni bir gelin getirilince “kademi mübarekli=ayağı uğurlu olsun” veya “dırmağı berk olsun” denir. Çocuklar için “analı babalı büyüsn” denilir. Taziyyeye gidilmiş ise Kaşkayilerde “inşallah bu ayak ile gelmeyecek” denir. Anadolu’da “daha mutlu günlerde görüşmek üzere” veya “bizi acılar bir araya getirmesin” gibi eş anlamlı sözler söylenir.

Biçim üzerine gelen bir kimse biçenlere “Allah bereket versin” veya “bereketli olsun” der. Böyle hallerde “enam” alınır. Tarla sahibi bir bağ ekin alır eline orağı veya tırpanı havaya kaldırır ve “biçim mi kesim mi?” der bir miktar para alır ve biçer. Buna enam denir.

Nikah vakti gelinin başına bir bez gerilir. Bu bezin üzerine kelle şeker kırılır. Kırılan şekerin büyük parçasını bekar gençlerden biri kaçıırır. Kızın anası para ödeyerek bu şekeri geri alır. Azeri Türklerinde gelinin sandığına ayna konulur. Damat için “damat hamamı” yapılır. Gerdege girmeden evvel yapılan bu hamama damatla birlikte sağdıç ve soldıç da götürülür. Hamamın parasını bizzat küregen damat der. Hamama gelenlerin kamı(tümü) küregenin konuğudur. Eskiden bu hamamlarda müzik de olurdu. O günün akşamı gelin küregenin evine götürülür.

Kaşkayı Türklerinde de “başına dönmek” inanç ve uygulaması vardır. Kurban olmak anlamındadır. Nezir olarak da başına dönme nezir edilir. Şifa bulmak amaçlıdır. “kubanin olan” sözü il kötü bela bana gelsin anlamındadır.

“Darısı başına” sözü Kaşkayı Türklerinde de vardır. İzahı yapılırken saçındaki darı sana da nasip olsun demektir. Sen de gelin veya damat ol, senin de gelinin veya damadın olsun, gelinin başına saçılan darı sana da kısmet olsun, sen de o mutluluğu yaşa olarak yapılmaktadır.

Alevi kesimde dede köye gelince onun önüne getirilecek elma sıradan elma olmamalı “kızıl elma” olmalı inancı vardır. Dede kızıl elma bağlantı inançlar Anadolu Alevi-Bektaşî inançlı kesimlerde de vardır.

Kaşkayilerde hamile gelinin bebeğinin cinsiyetini tayin için 13-14 yaşlarında bir kız çocuğuna ölü bir yılan verilir. Çocuk yılanı gelinin başından sırtı istikametinde geriye doğru atar. Yılan sırtı üstüne düşerse oğlunun karnının üzerine düşer ise kızının olacağına inanılır.

Kaşkayi Türklerinde “avı açılmak” inanç ve uygulaması vardır. Bu tatbikat bir türlü avlanamayan avdan eli boş dönen avcılar için yapılır. Bu tür avcılara “tüfeği bağlı” denir. Bu durumda olan avcının tüfeği 13-14 yaşlarındaki bir genç kızın giysisinin üstünden aşağıya doğru sarkıtılır iki memesinin arasından geçirilir ve bacaklarının arasından çıkarılır. Böylece tutuk, kapalı veya bağlı kabul edilen tüfek açılmış, bağı çözülmüş olur. Böylece avcı da avlanabilecektir.

Esatullah Matufi Merdani Kaşkayileri anlatırken Kaşkayilerin bir eli yoktur. Kaşkayi Türkleri 5 vilayette yaşarlar demektedir. Kaşkayilerin arasında Halaçlar da vardır. Onlar da Şii inançlıdır. Uzun Hasan’ın torunu han olduğu dönemde bu bölgenin Türkleri Şii oldular demektedir.

Karapapak Türklerinde 40. günde gelinin ve damadın kerki dökülür. Bu gün hamama gidilir. Ayrıca boy abdesti de alınmış olur. Dede Korkut’ta kızın okunun düştüğü yerde “gerdek otağı” kurulduğu geçer. Kerk dökülünce evde yemek içmek olur. Şenlik yapılır. Hediyeleşmek olur. Eş dost davet edilir. Nir, Şahseven bölgesidir. Burası iki çay arasındır. Ağlayan ve Bereкли çayları.

Kına gelin kıza, oğlana(damat adayına) ve arkadaşlarına yakılır. Bu bölgede ağ(ak) güvercin şekilleri ruhu temsil eder. Anadolu’da Şah İsmail taraftarları Kızılbaş olarak bilinir. İran Türklerinde Şah İsmail taraftarları Şahseven onlara karşı olanlar ise Kızılbaş olarak biliniyorlar.

Azeri Türklerinde hayırla başlayıp hayırla bitmesi istenilen her işte besmele ile birlikte ehliyetin de ismi zikredilir. Arabasını çalıştırmadan evvel bir sefer “bismillahirrahmanirrahim Allah, Muhammed, ali, Fatma, hasan ve Hüseyin Pence-i aba” der sonra arabasını çalıştırır.

Çocuğa adı Kur’an-ı Kerim okunarak konulur. İsimler daha ziyade dini karakterlidirler. Halk sözlü kültürü itibariyle İran Türk kesimleri ile Anadolu veya Azerbaycan Türkleri arasında hiçbir fark yok. Ancak örnek zenginliği var. “Devem yorulup sermanım ölüm.” “unu eledik kattık kepeğe” “eleyim elenip kalburun göğe fırlanıp” gibi...

İran Türkmenleri halk inançları denince hatıra Kurban Sukkat Bedahşan geliyor. Birkaç kitabı çıkmış birkaç kitabı da yayına hazır durumda. Bizden hiçbir şeyi esirgemedi. Ben Uluğ Türkistan diğer bölgelerindeki halk bilimcilerden gördüğüm özveriyi Batı türkistanda da gördüm. Türkmen halk tefekkürüne göre dünya bir öküzün boynuzunun üzerindedir. Öküz dünyayı bir boynuzundan ötekine aktarırken yer sarsıntısı olmaktadır.

Türkmen inancına göre ruh bakidir. Bu dünyada vücudu terk etmesi onun olduğu anlamına gelmez. Ruh vücudu ölen kimsenin burnundan çıkarak terk eder. Ölüm meleği(Azrail)in can alacağı kimseye geldiğinde çok heybetli görüldüğü inancı vardır.

Türkmenlerde ninni karşılığında hudi, mehtaplı gecelerde kızların özel türkülerine lehle deniliyor. Bu Anadolu’daki yaşlı ve neşeli günlerdeki kadın ve kızların ellerini kullanarak yaptıkları zılgıta benziyor. Bunlar parmakla gırtlığa vurularak, elin yan tarafı ile gırtlığa vurularak, ağza vurularak çeşitli şekillerde yapılabiliyorlar. Zılgıtın vatanının Arap coğrafyası mı yoksa Türkistan mı tartışması konusu olabilir.

Badahşan Hoca Türkmen ertekileri(efsaneleini) de derlemiştir.

İran Türkmenlerinin halk inançları konusunda Kurban Suhhat Bedahşan “Türkmen İremeleri” isimli bir kitap hazırlamıştır. Bizden esirgemediği kitabı gözden geçirirken bazı sorularımızı cevapladı.

Türkmenlerde yedi ene(ana) ve yedi ana hakkı vardır. Her Türkmenin yedi anası vardır. Bunlar; hava(heve) ene/ana, bibi ene/ana, süt ene(kemik ene) öz anası, göbek ene, eneke ene(talim terbiye enesi), kaynana, yenge ene, sırdaş ene...

İran Türkmenlerinde “seç gece” uygulaması vardır. Bu gece od/ateş yakılır. Her yıl bu gecede herkesin kısmetinin belirlendiğine inanılır. Bu gece ayı/meret ayında berat gecesindedir. Od yakılırken;

Şaman od
Boldum şad
Korlap(parlamak) üstümden döktüm
Zorkap(yalvarmak) günahlarımı döktüm
Hayır kıl sen işimi
Gorap(görüp) sakla başımı
Kem etmegil aşımı
Uzak(çok) yaşat yaşımı
Sığındım sana Zalap
Kaymağın meni Horlap(horlanmak)

diyerek birisi ak(uzun) bir gömlek giyip başının üzerine bir cam kap koyar. Camı şakırdatarak od/ateşin etrafında döner. Günahlarının azalacağı inancı ile bu ateşin etrafında dönülür.

İran Türkmenlerinde “yedi görgü” olarak bilinen bir inanç vardır. Bunlara sahip kimsenin yeterliliğine inanılır. Bunlar;

Bar görgüsü, dünyaya gelmenin görgüsü
Bimar görgüsü, yetiştiği aileden alınan görgü
Ker görgüsü, iş,işyeri görgüsü
Yar görgüsü
Er görgüsü
Ar görgüsü
Gor görgüsüdür.

İran Türkmen inancına göre Adem’in bedeninden ayrılan 3 şey vardır ki bunlar saç, tırnak ve diştir. Bunları bastırmak(yereğimmek) gerekir. İnanca göre aynı günde hem el hem de ayak tırnağı kesilmez. İnsanın burnu kaşınmıssa toy olur. Burnunun ucu kaşınırsa misafir gelir. Burnunun kenarları kaşınan kimse keף çeker. Bir kızın dirseği ağrırsa o anda onu bir erkek yatlıyor(anıyor) inancı vardır. Dilini dişleyen kimsenin gıybetinin yapıldığına inanılır. Pazartesi hapşırın kimse hürmet alır.

Anadolu’daki bir inanca göre Allah iki sandalye yaratmış en iyi gelinin ve diğerine de en iyi kaynananın oturmaları için halen ikisi de boşmuş diyen Doğan Kaya sözü Dede Korkut’a getirir.

“Geline ayran

Ayrana doyuran
İğneye diken
Dikene söken” derler diyor.

Özel not: Nevzat Bey bu yazı benim Gülensoy armağan kitabı için hazırladığım yazıdır.

Sevgiler, saygılar
Yaşar Kalafat